

بررسی وضعیت پژوهش‌های حوزه خواب در ایران

دکتر علی‌اکبر نجاتی صفا^۱

مرکز تحقیقات روان‌پزشکی و روان‌شناسی،

دانشگاه علوم پزشکی تهران

و مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور

هدف: هدف این مطالعه، بررسی کتاب‌سنجی وضعیت پژوهش‌ها در حوزه خواب در ایران و مقایسه آن با چند کشور دیگر است. روش: این ارزیابی براساس جست‌وجو در بانک‌های اطلاعاتی داخلی و بین‌المللی، شامل بانک اطلاعات پژوهش بهداشت روان کشور (IranPsych) و بانک راهنمای مقالات علوم پزشکی ایران (IranMedex) و دو بانک Medline و PsychInfo انجام شد. دوره زمانی مورد نظر در بانک‌های داخلی، از اولین سال پوشش اطلاعاتی تا پایان سال ۱۳۸۲ و در بانک‌های بین‌المللی، از ابتدای سال ۱۹۸۳ تا پایان سال ۲۰۰۲ بود. راهبرد اصلی برای پیدا کردن مقالات، جست‌وجوی کلمات کلیدی مرتبط با موضوع خواب به دو زبان فارسی و انگلیسی در عناوین مقالات و نام ایران و شهرهای دانشگاهی اصلی کشور در آدرس مقالات بود. شاخص‌های ارزیابی شامل تعداد کل مقالات، تعداد مقالات برحسب سال، نوع مقاله و طبقه‌بندی موضوعی و نسبت مقالات خواب به کل مقالات بود. برخی شاخص‌ها با موارد مشابه در کشورهای مصر، ترکیه و ایالات متحده مقایسه شدند. یافته‌ها: در دوره زمانی این بررسی، در بانک‌های اطلاعاتی Medline و PsychInfo از کشور ایران هیچ پژوهشی با موضوع خواب وجود نداشت و در این زمینه ما از کشورهای مصر و ترکیه عقب‌تر بودیم. در بررسی بانک‌های اطلاعاتی داخلی، تعداد کل مقالات در هر دو بانک، فقط ۲۲ مقاله بود. درصد مقالات خواب به کل مقالات در بانک IranPsych، ۰/۳۱ درصد و در بانک IranMedex، ۰/۱۳ درصد است. نتیجه‌گیری: پژوهش در حیطه خواب، به دلایل مختلف مورد کم‌توجهی واقع شده است. دستیابی به وضعیت مطلوب‌تر در این زمینه، نیازمند توجه بیشتر پژوهشگران به موضوع خواب و فراهم آوردن امکانات و تجهیزات اختصاصی است.

می‌توانند در مورد وضعیت پژوهش در حیطه‌ای خاص در یک سازمان یا یک کشور دیدگاهی کلی فراهم آورند (ویلسون^۲ و عصاره^۳، ۲۰۰۳).

فعالیت‌های علمی به طور سنتی با استفاده از میزان انتشارات علمی، یعنی تعداد مقالات منتشر شده در مورد یک موضوع خاص سنجیده می‌شود (ملک‌زاده، مگری و آذرمینا، ۲۰۰۱). یکی از رایج‌ترین روش‌های سنجش فعالیت‌های علمی، کتاب‌سنجی^۴

مقدمه

در چند دهه اخیر، رشته‌های مختلف علمی با شتاب بسیار پیشرفت کرده‌اند، بنابراین وجود شاخص‌های قابل اعتماد برای سنجش این پیشرفت‌ها ضروری به نظر می‌رسد. این شاخص‌ها

^۱ - نشانی تماس: تهران، خیابان کارگر جنوبی، بیمارستان روزبه، مرکز تحقیقات روان‌پزشکی و روان‌شناسی دانشگاه علوم پزشکی تهران.

E-mail: nejatisafa@sina.tums.ac.ir

منتشر شده‌اند. همچنین وضعیت پژوهش با موضوع خواب در ایران با چند کشور دیگر مقایسه شده است.

روش

برای ارزیابی وضعیت پژوهش با موضوع خواب در ایران، دو بانک اطلاعاتی که مجلات داخلی و دو بانک اطلاعاتی که مجلات بین‌المللی در آن نمایه^۱ می‌شوند، بررسی شدند.

یکی از بانک‌های اطلاعاتی داخلی، IranPsych یا بانک اطلاعات پژوهش بهداشت روان کشور (www.nrcms.ir/IranPsych) است که بیش از ۳۵۰۰ مقاله داخلی و خارجی نویسندگان ایرانی منتشر را نمایه کرده‌است. دوره تحت پوشش این بانک از اولین مقالات ایرانی منتشر شده در اوایل قرن حاضر تا کنون می‌باشد. بانک اطلاعاتی داخلی دیگر، IranMedex یا بانک راهنمای مقالات علوم پزشکی ایران (www.IranMedex.com) است که مقالات ۶۱ مجله داخلی را از سال ۱۳۶۱ تا کنون نمایه کرده است. برای ارزیابی مقالات ایرانی چاپ شده در مجلات خارجی نیز دو بانک اطلاعاتی Medline و PsychInfo جست‌وجو شدند. دوره مورد نظر برای جست‌وجوی بانک‌های داخلی از اولین سال پوشش اطلاعاتی تا پایان سال ۱۳۸۲ و در بانک‌های بین‌المللی از ابتدای سال ۱۹۸۳ تا پایان سال ۲۰۰۲ میلادی بود.

راهبرد اصلی برای پیدا کردن مقالات، جست‌وجوی کلمات کلیدی مرتبط با موضوع خواب در عناوین مقالات بود. کلمات کلیدی برای جست‌وجوی مقالات فارسی شامل «خواب، بی‌خوابی، اختلالات خواب، پرخوابی، نارکولپسی و آپنه خواب» و برای مقالات انگلیسی sleep، hypersomnia، insomnia، narcolepsy، somnolence و sleep apnea بودند. علاوه بر این، در بانک‌های بین‌المللی نام ایران و شهرهای بزرگ آن مثل تهران، اصفهان، مشهد، شیراز، تبریز و اهواز در قسمت آدرس مقالات، همزمان با عنوان، جست‌وجو شدند.

می‌باشد (لوپز-مانوز^۱، ۲۰۰۳). که روشی برای مطالعه، بررسی، سنجش و ارزیابی کمی متون علمی با به‌کارگیری روش‌های آماری است. به بیان ساده‌تر، با شمارش انتشارات علمی و استادهای آنها، رفتار انتشاراتی در یک حیطه خاص مشخص می‌شود و اطلاعات پرارزشی همچون تعداد مقالات و نویسندگان کلیدی در آن حیطه و نیز روند انتشار مقالات در سال‌های مختلف فراهم می‌آید (نارین^۲، اولیوستره^۳ و استیونس^۴، ۱۹۹۴).

اختلالات خواب، یکی از معضلات اصلی بهداشتی است. بررسی‌هایی که در کشورهای مختلف شده است، نشان می‌دهد که میزان خواب آلودگی شدید روزانه در کل جمعیت حدود ۴ تا ۵ درصد است. با وجود چنین آمار بالایی، اختلالات خواب کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هر سال گزارش‌های متعددی در مورد تصادفات جاده‌ای، حوادث صنعتی ناشی از خواب آلودگی، کاهش بهره‌وری ناشی از اختلالات خواب مربوط به شیفت کاری و هزینه بالایی که مصرف داروهای خواب‌آور به جامعه تحمیل می‌کند منتشر می‌شود، اما این آثار اقتصادی و اجتماعی به اندازه کافی مورد توجه سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران سلامت و نیز محققان قرار نگرفته است (گیومنو^۵ و لوگارتزی^۶، ۱۹۸۳؛ کمیسیون ملی تحقیقات خواب آمریکا^۷، ۱۹۹۳).

اختلالات خواب، حیطه‌ای بین رشته‌ای است که متخصصان حوزه‌های مختلف علمی به آن می‌پردازند. با وجود این، آمار پژوهش‌های این حیطه در مقایسه با سایر موضوعات کمتر است (مارتینسن^۸، ۱۹۹۵). اما در چند دهه اخیر، مؤسسات پژوهشی و دانشگاه‌های دنیا به این مسئله توجه بیشتری کرده‌اند و مراکز پژوهشی متعددی تاسیس شده است. در ایران نیز در سال‌های اخیر متخصصان مختلف مانند روان‌پزشکان، متخصصان گوش و حلق و بینی، مغز و اعصاب، طب کار و برخی متخصصان امر بهداشت، توجه بیشتری به این حیطه کرده‌اند، اما در مورد میزان انتشارات بین‌المللی و یا داخلی در زمینه خواب پژوهشی نشده و در واقع شاخصی برای سنجش فعالیت‌های پژوهشی در حیطه اختلالات خواب فراهم نگشته است.

هدف پژوهش کنونی، بررسی کتاب‌سنجی پژوهش‌های مربوط به موضوع خواب است که در مجلات داخلی یا بین‌المللی

1- Lopez – Munoz
3- Olivastre
5- Guillemainault
7- National Commission on Sleep Disorder Research
8- Martensen

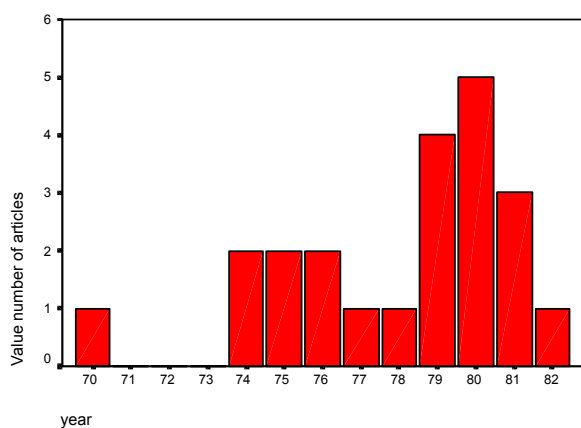
2- Narin
4- Stevens
6- Lugaresi
9- Index

روند انتشار مقالات داخلی در دو دهه گذشته در نمودار ۱ نشان داده شده است. تعداد و درصد مقالات با موضوع خواب، به تفکیک نوع و حوزه مقاله (مروری یا اصلی، بالینی یا علوم پایه) و بر حسب طبقه‌بندی موضوعی در جدول ۳ آمده است.

جدول ۱ - مقایسه کل انتشارات و انتشارات با موضوع خواب که از ابتدای سال ۱۹۸۳ تا پایان سال ۲۰۰۲ و نیز در سال ۲۰۰۲ به تنهایی، از کشورهای ایران، مصر، ترکیه و ایالات متحده در Medline نمایه شده‌اند.

شاخص	ایران	مصر	ترکیه	ایالات متحده
تعداد کل مقالات	۲۲۱۳	۶۵۷۹	۲۴۱۹۷	۸۲۶۱۹۰۰
تعداد مقالات با موضوع خواب	۰	۴	۲۳	۳۲۶۹
درصد مقالات با موضوع خواب	۰	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۰۳
تعداد کل مقالات در سال ۲۰۰۲	۵۲۵	۶۹۴	۴۹۴۰	۱۵۳۰۷۱
تعداد مقالات خواب در سال ۲۰۰۲	۰	۱	۷	۴۵۶
درصد مقالات خواب در سال ۲۰۰۲	۰	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۲۹

نمودار ۱ - روند انتشار مقالات داخلی با موضوع خواب که تا پایان سال ۱۳۸۲ در بانک اطلاعات پژوهش بهداشت روان کشور (IranPsych) و بانک راهنمای مقالات علوم پزشکی ایران (IranMedex) نمایه شده‌اند (تا قبل از سال ۱۳۷۰، هیچ مقاله‌ای با موضوع خواب نمایه نشده بود).

پس از شناسایی مقالات، متن کامل آنها با مراجعه به کتابخانه‌های دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، بیمارستان روزبه و مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور تهیه گردید. شاخص‌های ارزیابی شامل تعداد کل مقالات به تفکیک داخلی و خارجی، تعداد مقالات در هر سال، تعداد مقالات بر حسب نوع و حوزه مقاله (مروری یا اصلی، بالینی یا علوم پایه)، تعداد مقالات بر حسب طبقه‌بندی موضوعی و نسبت مقالات خواب به کل مقالات بود.

همچنین بر اساس برخی شاخص‌های فوق، ایران با مصر به عنوان کشوری تقریباً هم سطح با ایران از نظر انتشارات بین‌المللی، ترکیه به عنوان همسایه ایران و ایالات متحده آمریکا به عنوان کشوری که بیشترین انتشارات بین‌المللی را دارد مقایسه شد (کینگ، ۲۰۰۴).

یافته‌ها

در بررسی بانک‌های بین‌المللی مشخص شد که در دوره زمانی آغاز سال ۱۹۸۳ تا پایان سال ۲۰۰۲، نویسندگان ایرانی هیچ پژوهشی با موضوع خواب در مجلات خارجی که در بانک‌های اطلاعاتی Medline و PsychInfo نمایه می‌شوند، چاپ نکرده‌اند. این در حالی است که در محدوده زمانی فوق و فقط در Medline، بیش از ۲۱۲۰۰ مقاله با موضوع خواب از سراسر جهان، ۳۲۶۹ مقاله از ایالات متحده، ۲۳ مقاله از ترکیه و ۴ مقاله از مصر منتشر شده است. سایر شاخص‌های مقایسه‌شده در جدول ۱ آمده‌است. روند انتشار مقالات بین‌المللی با موضوع خواب در سه کشور ایالات متحده آمریکا، ترکیه و مصر در جدول ۲ نمایش داده شده است.

در بررسی بانک‌های اطلاعاتی داخلی، تعداد مقالات نمایه شده در بانک‌های IranPsych و IranMedex، به ترتیب ۱۱ و ۱۷ مقاله می‌باشد که با در نظر گرفتن موارد تکراری و همپوشی‌ها، تعداد کل مقالات در هر دو بانک ۲۲ مقاله است. نسبت مقالات خواب به کل مقالات در بانک IranPsych، ۰/۳۱ درصد و در بانک IranMedex، ۰/۱۳ درصد می‌باشد. اولین مقاله با موضوع خواب، در سال ۱۳۷۰ منتشر شده است.

بحث

این مطالعه دارای محدودیت‌هایی است؛ نخست اینکه بانک‌های اطلاعاتی مورد بررسی تنها بخشی از مجلات را نمایه می‌کنند، بنابراین برخی مقالات با موضوع خواب که در سایر مجلات چاپ شده‌اند و در این بانک‌ها نمایه نشده‌اند، مورد ارزیابی قرار نگرفته‌اند. محدودیت دیگر این است که پژوهش‌هایی که در قالب پایان‌نامه‌ها و یا برنامه‌های اجرایی سازمان‌ها انجام می‌شوند، ممکن است به شکل مقاله منتشر نگردند و بنابراین به وسیله بانک‌های اطلاعاتی نمایه نشوند.

با وجود محدودیت‌های مذکور، نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که پژوهش با موضوع خواب از نظر کمی وضعیت مطلوبی در کشور ندارد، به طوری که تا پایان سال ۲۰۰۲، در مجلات بین‌المللی هیچ پژوهشی با موضوع خواب از ایران چاپ نشده است و در این زمینه ما از کشورهای مصر و ترکیه عقب‌تر هستیم. همچنین، شمار پژوهش‌های منتشر شده در مجلات داخلی نیز اندک است. اما برای تبیین یافته‌های فوق چه دلایلی می‌توان ذکر کرد؟

بررسی‌ها نشان داده‌اند که موضوعاتی بیشتر مورد توجه پژوهشگران قرار می‌گیرند که دارای خصوصیات زیر باشند:

- ۱- موضوعات مورد علاقه افراد خاص و کلیدی جامعه (گروس^۱، اندرسون^۲ و راو^۳، ۱۹۹۹؛ اسپراک^۴ و هرمان^۵، ۲۰۰۰)
- ۲- موضوعات نادر و یا «مُد روز» (الشاهی^۶، ویل^۷ و وارلو^۸، ۲۰۰۱)
- ۳- موضوعات مورد علاقه تبلیغات رسانه‌ای (اسپراک و هرمان، ۲۰۰۰)

شاید در کشور ما، موضوع خواب و اختلالات ناشی از آن، در هیچ یک از گروه‌های فوق قرار نگرفته و بنابراین کمتر به آن توجه شده است. دلیل دیگری که احتمالاً توجیه‌کننده کمبود شمار پژوهش‌ها در این حوزه است، کم توجهی یا عدم آگاهی از بار اقتصادی-اجتماعی است که اختلالات خواب بر جامعه تحمیل می‌کند. اختلالات خواب در تصادفات جاده‌ای، حوادث محیط کار و کاهش بهره‌وری نیروی کار نقش عمده‌ای دارند (گیومنسو و

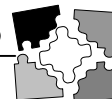
جدول ۲- روند انتشار مقالات با موضوع خواب که از ابتدای سال ۱۹۸۳ تا پایان سال ۲۰۰۲ از کشورهای مصر، ترکیه و ایالات متحده، در *Medline* نمایه شده‌اند.

سال	تعداد مقالات با موضوع خواب		
	ایالات متحده	ترکیه	مصر
۱۹۸۳	۱	۰	۰
۱۹۸۴	۱	۰	۰
۱۹۸۵	۰	۰	۰
۱۹۸۶	۰	۰	۰
۱۹۸۷	۱	۰	۰
۱۹۸۸	۱	۱	۰
۱۹۸۹	۰	۰	۰
۱۹۹۰	۱	۰	۰
۱۹۹۱	۲	۰	۰
۱۹۹۲	۵	۰	۰
۱۹۹۳	۶	۰	۰
۱۹۹۴	۱۲	۰	۰
۱۹۹۵	۲۹۰	۰	۰
۱۹۹۶	۳۵۰	۳	۱
۱۹۹۷	۳۳۸	۴	۱
۱۹۹۸	۳۶۹	۴	۱
۱۹۹۹	۳۹۱	۲	۰
۲۰۰۰	۴۷۴	۳	۰
۲۰۰۱	۴۹۲	۱	۰
۲۰۰۲	۴۵۶	۷	۱

جدول ۳- تعداد و درصد مقالات داخلی با موضوع خواب، به تفکیک نوع مقاله، حوزه مقاله و طبقه‌بندی موضوعی مقالات بالینی که تا پایان سال ۱۳۸۲ در بانک اطلاعات پژوهش بهداشت روان کشور (*IranPsych*) و بانک راهنمای مقالات علوم پزشکی ایران (*IranMedex*)، نمایه شده‌اند.

شاخص تقسیم‌بندی		تعداد	درصد
نوع مقالات	مروری	۳	۱۳/۶۳
	اصلی	۱۹	۸۶/۳۶
حوزه مقالات	بالینی	۱۳	۵۹/۰۹
	علوم پایه	۹	۴۰/۹۰
طبقه‌بندی مقالات بالینی	اختلال خواب و شغل	۳	۱۳/۶۳
	اختلال خواب در کودکان	۲	۹/۰۹
	اختلال خواب در بیماران جسمی	۳	۱۳/۶۳
	اختلال خواب در سالمندان	۱	۴/۵۴
	اختلال خواب و محیط فیزیکی	۱	۴/۵۴
	درمان اختلال خواب	۳	۱۳/۶۳

1- Gross
3- Rowe
5- Hermann
7- Will
2- Anderson
4- Sprock
6- Al - Shahi
8- Warlow

پژوهشگران رشته‌های مختلف به موضوع خواب و آثار اقتصادی-اجتماعی آن است. انجام پژوهش‌های پایه و بالینی منسجم و هدفمند و فراهم آوردن امکانات، تجهیزات و بودجه اختصاصی برای پژوهش در این حیطه می‌تواند راهگشا باشد.

سپاسگزاری

از همکاران محترم گروه سلامت روان مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور به ویژه آقای دکتر محمدرضا محمدی، خانم دکتر آفرین رحیمی‌موقر، آقای دکتر ونداد شریفی و خانم زهرا بیات تشکر و قدردانی می‌نمایم.

لوگاری، (۱۹۸۳)، اما چون ممکن است افراد مبتلا به این اختلالات، کمتر به مراکز درمانی مراجعه کنند، پژوهشگران احتمالاً درک کاملی از شدت بار اقتصادی-اجتماعی آن ندارند و این مسئله باعث کاهش جذابیت موضوع خواب برای پژوهشگران شده است. فقدان فرصت‌های پژوهشی و مطالعاتی اختصاصی در حیطه خواب و کمبود امکانات، تجهیزات و بودجه لازم برای این نوع پژوهش‌ها می‌تواند دلیل دیگری در توجیه یافته‌های این بررسی باشد.

در مجموع، این بررسی نشان داد که در کشور ما پژوهش در حیطه خواب، مورد کم‌توجهی قرار گرفته است. دستیابی به وضعیت مطلوب‌تر در این زمینه، نیازمند توجه بیشتر متخصصان و

منابع

Al - Shahi, R., Will, R.G., & Warlow, C.P.(2001). Amount of research interest in rare and common neurological conditions: Bibliometric study. *British Medical Journal*, 323, 1461-1462.

Gross, C.P., Anderson, G.F., & Rowe, N.R.(1999). The relation between funding by the National Institute of Health and Burden of Disease. *New England Journal of Medicine*, 340, 1881-1887.

Guilleminault, C., & Lugaresi, E. (1983). *Sleep - wake disorders: Natural history, epidemiology, and long-term evaluation*. New York: Raven Press.

King, D. A.(2004). The scientific impact of nations. *Nature*, 43, 311-316.

Lopez-Munoz F, Alamo C, Rubio G, Garcia-Garcia P, Martin-Agueda B, Cuenca E. (2003). Bibliometric analysis of biomedical publications on SSRIs during 1980-2000. *Depression and Anxiety*, 18, 95-103.

Malekzadeh, R., Mokri, A., & Azarmina, P.(2001). Medical science and research in Iran. *Archives of Iranian*

Medicine, 4, 27-39.

Martensen, R.L.(1995). The somnolence of sleep research. *Journal of American Medical Association*, 274, 16-43.

Narin, F., Olivastre, D., & Stevens, K.A.(1994). Bibliometrics, theory, practice and problems. *Evaluation Review*, 18, 65-76.

National Commission on Sleep Disorder Research (1993). Wake-up call for sleep research. *Science*, 259-305.

Sprock, J., & Hermann, D.(2000). Relative size of the literature for psychopathological disorders: Numbers of articles pertaining to DSM-IV diagnostic categories. *Journal of Clinical Psychology*, 56, 491-504.

Wilson, C.S., & Osareh, F.(2003). Science and research in Iran: A scientometric study. *Interdisciplinary Science Reviews*, 28, 26-37.